

Ochrana plazů v okolí lidských sídel
aneb
Proč nemáte na zahradě ještěrku,
slepýše nebo užovku?

Jiří Haleš

Vydal Český svaz ochránců přírody – Ústřední výkonná rada v Praze roku 2009
Objednávky tel. 222 516 115, e-mail: info@csop.cz, http:// www.csop.cz

Korektury Jakub Krč
Obálka, grafická úprava, sazba Jana Štěpánová, studio RedGreenBlue
Tisk Glos, Semily

ISBN 978-80-86770-35-2

Již 30 let chráníme
naši krajinu, pečujeme
o cenné přírodní lokality,
pomáháme přežít desítkám ohrožených
druhů zvířat a rostlin, ukazujeme dětem
i dospělým krásu kolem nich.

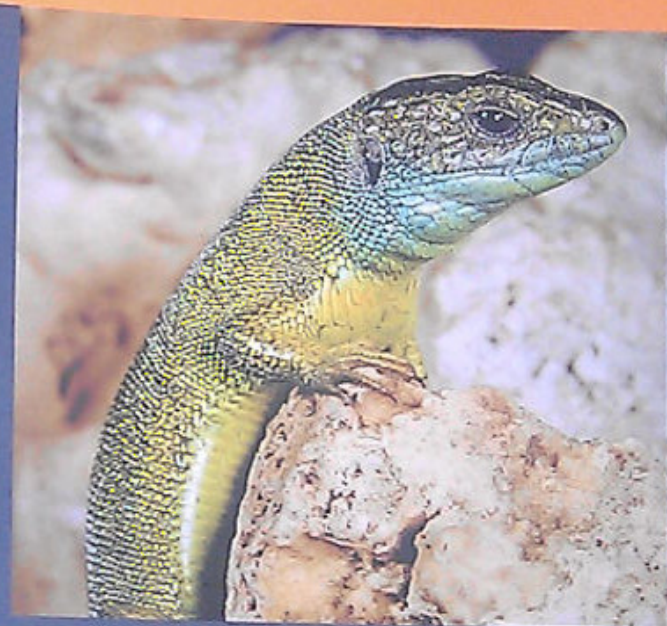
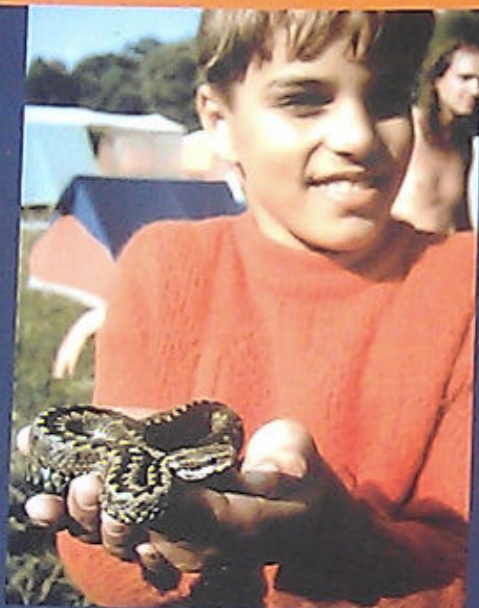
Mimo jiné...

- dlouhodobě pečujeme o téměř 3500 hektarů přírodně cenných ploch a několik desítek památkových objektů
- realizujeme stovky projektů, napomáhajících přežití vzácných druhů rostlin a živočichů v naší přírodě
- provozujeme síť záchranných stanic pro handicapované volně žijící živočichy, která ročně vyléčí více jak 5000 zvířat
- prostřednictvím pěti desítek ekocenter nabízíme zajímavé vycházky, přednášky, výstavy a mnoho dalších aktivit
- pro členy našich oddílů Mladých ochránců přírody i další děti připravujeme pravidelně schůzky, víkendové akce i každoroční táborové pobyty

Pomozte nám i vy!

www.csop.cz
Český svaz ochránců přírody
Michelská 5, Praha 4, tel.: 222 516 115

Ochrana plazů v okolí lidských sídel

ANEŽ

Proč nemáte na zahradě ještěrku,
slepýše nebo užovku?

JIŘÍ HALEŠ

ISBN 978-80-86770-35-2

PRAHA 2009

RWE Transgas Net. Blíž přírodě.

Mlok skvrnitý patří v České republice k silně ohroženým druhům živočichů. Díky projektu RWE Transgas Net. Blíž přírodě, jej mohou lidé volně spatřit v přírodní lokalitě Mločí studánka na Frýdecko-Místecku. Území patří mezi 23 přírodně významných míst, která byla dosud zpřístupněna. V následujících dvou letech bude veřejnosti nově otevřeno minimálně dalších 20 lokalit. RWE Transgas Net je generálním partnerem Českého svazu ochránců přírody a projektu Revitalizace rašelinišť v Krušných horách.

RWE Transgas Net – Váš spolehlivý přepravce zemního plynu.

www.rwe-transgasnet.cz

Ochrana plazů v okolí lidských sídel

ANEB

Proč nemáte na zahradě ještěrku,
slepýše nebo užovku?

Jiří Haleš

Praha 2009

Vydání této publikace bylo finančně podpořeno v grantovém řízení MŽP.
Materiál nemusí vyjadřovat stanoviska MŽP.

Ministerstvo životního prostředí
České republiky

© Jiří Haleš, 2009

© Český svaz ochránců přírody, 2009

Fotografie © Jiří Haleš, Petr Stýblo, Lukáš Konečný 2009

Obálka, grafická úprava, sazba © Jana Štěpánová, 2009

ISBN 978-80-86770-35-2

Obsah

Slovo úvodem	7
Potrava, úkryt, zimoviště a líheň	9
Které druhy do našeho okolí nejspíše přilákáme?.....	12
Živá zahrada.....	18
O autorovi.....	23

Slovo úvodem

Málokterá složka naší přírody je od poloviny minulého století na tak rychlém ústupu jako plazi. Co potřebují k přežití? Kromě potravy také nerušené stanoviště s úkrytem, nepromrzající zimoviště a vejcorodá většina z nich rovněž spolehlivou lžeň pro svá vajíčka.

Většina plazů je svým výskytem vázána na slunné stepní či lesostepní plochy. Jenže naše krajina se postupně proměnila v monotónní agrocenózy (obr. vlevo). Taková krajina neláká ani člověka k procházce. Pro plazy je absolutně neobyvatelná.

Dnes se torza krajiny snažíme léčit navrácením kostry ekologické stability – obnovou biokoridorů, jako jsou zarostlé meze, terásky, remízky, atd. (obr. vpravo) Do takto oživené krajiny už je spíše možné vyjít si na procházku s nadějí, že potkáme i řadu zajímavých živočichů.

Mnohým lidem, zejména těm z měst, však nestačí procházka v přírodě, chtějí mít svoje privátní rekreační území. A tak zaplňují zbytky hospodářsky nevyužívané krajiny chatovými či zahrádkovými koloniemi a v poslední době i lidskými sídly.

Majitele zahrad a rekreačních objektů vede k jejich využívání obvykle i snaha o kontakt s přírodou, a tedy je jen na jejich ochotě a znalostech, zdali dokáží udržet či přímo podpořit výskyt zdejší původní fauny jako významné složky přírodní hodnoty pozemku. Přitom to leckde bohužel bývá poslední možnost, jak našim plazům umožnit přežití.

Řada druhů volně žijících živočichů se totiž dokázala změnám prostředí v krajině přizpůsobit, některé tak dalece, že dnes žijí spíše v blízkosti lidí než v nepříznivých zbytcích volné krajiny. Za této situace blízkého soužití s člověkem stále více záleží na tom, jaký postoj má k danému druhu člověk. Na rozdíl od tradičních sympatií třeba k ptákům či motýlům jsou plazi a zejména hadi na základě mnohých pověr, předsudků a domněle vrozeného štítivého odporu často vystaveni přímému pronásledování a úmyslnému ničení. A to bez ohledu na to, že všichni naši plazi jsou dnes zařazeni mezi zákonem zvláště chráněné živočichy (zákon 114/92 Sb., na ochranu přírody a krajiny). Pasivní respektování zákona ve smyslu „nechte je žít“ však nedokáže zabránit stálému ubývání chráněných druhů. Pokud se nepodaří rozšířit spontánní snahy jim aktivně a kvalifikovaně pomáhat, nemohou v naší přírodě přežít!

ZÁKONNÁ OCHRANA

Nejvyšší zákonná ochrana se vztahuje ke kategorii druhů kriticky ohrožených. Do této kategorie patří z plazů želva bahenní, ještěrka zední, ještěrka zelená, užovka podplamatá, užovka stromová a zmije obecná. Do nižší kategorie ochrany silně ohrožených druhů patří ještěrka obecná, ještěrka živorodá, slepýš křehký a užovka hladká. V nejnižší kategorii ohrožených druhů je zařazena naše nejběžnější užovka obojková.

Potrava, úkryt, zimoviště a líheň

Jak už bylo řečeno v úvodu, kromě potravy, kterou mohou získávat i v širším okolí svého migračního dosahu, potřebují plazi stanoviště umožňující termoregulaci jejich teploty sluněním. Takové stanoviště by však mělo být skryté před zraky predátorů a rušitelů (draví ptáci, kočky...). Postačí umístit na slunné místo kus prkna, střešní krytiny či libovolné desky.

Jako pouhý úkryt a sídlo poslouží plazům neomítnutá suchá zídka, hromada kamení či dřeva, nevyužívaná kůlna nebo skleník. Pro vejcorodé druhy (všechny kromě ještěrky živorodé, slepýše, užovky hladké a zmije) je také potřeba nabídnout místo k bezpečnému uložení snůšky vajíček (s pokud možno stálou, dostatečně vysokou teplotou a přiměřenou vlhkostí). Nejlépe vyhovují hromady kyprého organického odpadu – kompostu či hnoje –, kde se tlením vyvíjí teplo. Poslední základní předpoklad přežití plazů je nepromrzající zimní úkryt. Někteří plazi využívají hlodavci či krtky opuštěné podzemní prostory. Někdy mají tendenci pronikat na zimu do sklepních prostor. Jako zimoviště jim poslouží i dostatečně rozměrné vrstvy dříví (pokud není přes zimu rozebíráno na otop) nebo jiný izolační a do hloubky průlezný materiál.

Pokud zřídíme uvedené podpůrné útvary na pozemku, kde se žádní plazi do té doby nevyskytovali, ale byli pozorováni v okolí, je téměř jisté, že nabízené prostředí spontánně osídlí. Rozhodně není vhodné (a je i zákonem zakázané) bez souhlasu orgánu ochrany přírody plazi na tato místa přenášet. Přehnaná nekvalifikovaná horlivost může být škodlivá a je tedy nežádoucí.

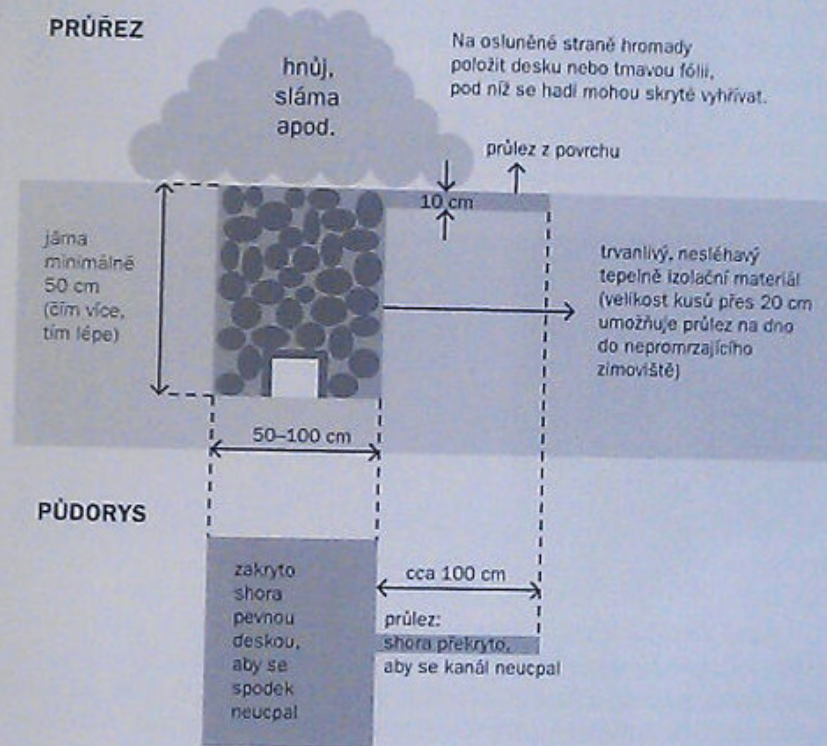

Schéma podpůrného víceúčelového umělého útvaru pro přežití užovky stromové na území jejího jedinečného výskytu poblíž Karlových Varů. Podle něho budují tato podpůrná refugia na svých pozemcích členové zdejšího „Klubu přátel“ tohoto našeho nejvzácnějšího hada. Podobné útvary jsou vhodné i pro podporu jiných našich plazů.

Které druhy do našeho okolí nejspíše přilákáme?

Nejméně ze všech lze uvažovat o želvě bahenní, která je bezvýhradně vázána na teplé stojaté vody a nemá tendenci je opouštět. Také ještěrka zední se vám určitě na zahradě neusídí.

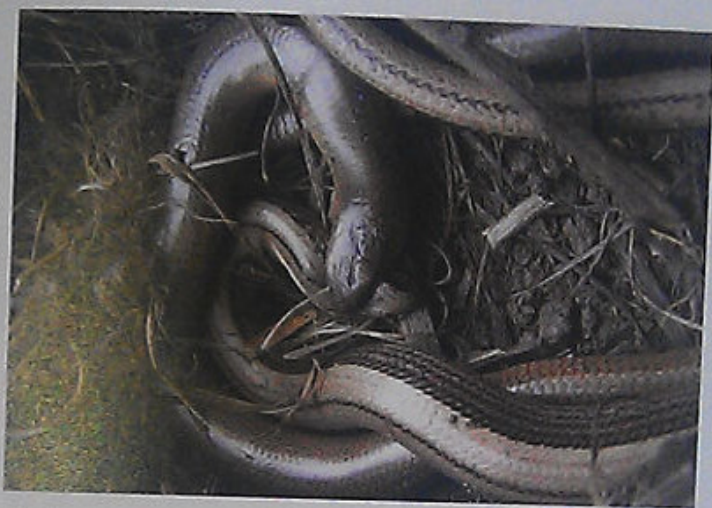
Nejčastěji se na našich zahradách vyskytuje ještěrka obecná. Stále patří k nejhojnějším z našich plazů, ubývá však rychleji než ostatní! Přitom si na blízkost člověka dokáže dobře zvyknout a umí osídlit i zcela umělá prostředí. Najít si na zahradě, která není přehnaně chemicky ošetřovaná, potravu (hmyz, pavouky, červy, plže a jiné drobné bezobratlé) pro ni není problém. Pokud jí splníme ostatní uvedené podmínky pro přežití a rozmnožování, může nám na zahradě vzniknout významné ohnisko výskytu a zdroj mláďat pro migraci do okolí.

Ještěrka obecná.

Také slepýš křehký je častým obyvatelům vhodných zahradních lokalit. Podobně jako ještěrky loví drobné bezobratlé, pokud je dokáže při své nižší pohyblivosti dosáhnout. Ve vyšších polohách zastupuje ještěrku obecnou ještěrka živorodá, která se slepýšem sdílí výhodu nezávislosti na líhních vaječ. Ještěrku zelenou, která je nejnáročnější na teplo, přilákáte na zahrady jen výjimečně na jižních svazích nížinných údolí. Užovka obojková, náš nejhojnější had, využije nabídku zahrad položených v blízkosti vody, kde v jejím migračním dosahu je dostatek potravy – žab. Její výskyt lze nepřímo podpořit vybudováním jezírka, kde se vyvíjejí pulci. Rybo-

Slepýš křehký.

žravá užovka podplamatá je svým výskytem vázána jen na některé naše řeky a přehradní nádrže. Na zahradách vzdálených od vody se může objevit při hledání zimního úkrytu. Mnohem častěji lze na zahrádkách nalézt užovku hladkou, která se vyskytuje zejména tam, kde jsou i jiné plazi – ještěrky a slepýši. Ti jsou totiž její nejčastější potravou. Loví však i zmije, mláďata drobných savců i bezobratlé. Užovka hladká má smůlu, protože se podobá jedovaté zmiži. Tak jako všechny naše užovky má na rozdíl od zmije kruhovou oční zorničku. Jako živorodý druh nemá problémy s líhně-

Ještěrka živorodá.

Ještěrka zelená – vzácný případ zdvojení ocasu.

Užovka obojková.

mi pro vejce. Užovka stromová (dříve vhodněji Aeskulapova, na stromech nežije) má ze všech našich plazů nejvýraznější tendenci ke spontánnímu synantropismu. U nás se však vyskytuje pouze na malých územích v Pohří a v Podyjí. Často zde osídluje opuštěné i užívané stavby. Vzhledem ke své potravní specializaci převážně na hlodavce, krtky a jiné drobné savce je vítaným prostředkem biologického boje proti těmto nepřítelům zahrádkářů. Tím by mohla být i zmije obecná, která často žije poblíž lidských obydlí. Vzhledem k její plachosti leckdy nebývá její přítomnost zjištěna po celé roky. Pokud je však objevena, vznikají přehnané obavy z její jedovatosti. Její jed je určen k usmrcení kořisti; může ho sice použít k obraně, ale činí tak jen v krajním případě pocitu ohrožení, z něhož není úniku. Pokud přesto nechceme mít zmiiji na zahradě, zákon nám neumožňuje ji jen tak odnést. Měli bychom k takovému přenosu mít výjimku či využít někoho, kdo takovou výjimku vlastní. Nejlépe se doptáte v nejbližší záchrané stanici www.zachranazvirat.cz.

Užovka hladká polykající zmiiji.

Zmije obecná je zbarvením značně variabilní. Nejčastěji se vyskytuje forma s podélnou zubatou čarou na hřbetě, v horských polohách se však vyskytuje i zmiije tmavě až zcela černě zbarvená. Na rozdíl od ostatních našich hadů má zorničku oka svislou, štěrbinovou.

Užovka podplamatá s úlovkem.

Živá zahrada

Český svaz ochránců přírody chce motivovat veřejnost k úpravám zahrad tak, aby sloužily i potřebám volně žijících živočichů. Soutěž Živá zahrada tak alespoň částečně vrací přírodu zpět do blízkosti člověka.

Živá zahrada je soutěž

Soutěžit v Živé zahradě mohou vlastníci a uživatelé zahrad. Důležitou podmínkou je, aby lidé, kteří se soutěže účastní, měli možnost svoji zahradu přetvářet – uzpůsobovat ji k životu nejrůznějších živočichů.

Živá zahrada musí živočichům poskytovat úkryt, potravu a místo pro jejich rozmnožení.

V čem soutěž spočívá

Vždy čtvrtý víkend v květnu probíhají jarní pozorování. Od pátku do soboty soutěžící na své zahradě zaznamenávají předepsané druhy či skupiny živočichů. Svá pozorování zapisují do mapovací karty. Tu poté poštou či elektronicky zašlou organizátorům. Karta se vyhodnotí a oboduje. Obdobně se postupuje v zimním kole, ve kterém se během vánočních svátků pozorují vybrané druhy ptáků. Soutěžící si body za jednotlivá kola sčítají. Pokud zahrada v pětiletém období dosáhne za některé 3 roky součet alespoň 50 bodů, obdrží titul Živá zahrada. Přitom platí, že ideální zahrada může za letní kolo získat až 22 bodů, v zimním kole pak maximálně 8 bodů. Předepsané druhy živočichů však reprezentují nejrůznější přírodní prostředí a vidět je na jedné zahradě je téměř nemožné. Proto je ve skutečnosti bodové hodnocení mnohem nižší. Důležité je, aby se soutěžící po celý rok zamýšleli nad tím, proč se na zahradě některé živočichové vyskytují a jiní ne, a pokusili se je na zahradu přilákat. A to mnohdy znamená provést na zahradě velmi zásadní změny.

Školní zahrady

Soutěže se samozřejmě mohou se svými zahradami účastnit i školy, domy dětí, ekocentra atd. Pravidla pro ně platí stejná, jen termíny jsou jiné, protože školní zahrady bývají o soutěžních víkendech zavřené. Zpravidla platí, že na těchto zahradách se předepsané druhy zvířat pozorují vždy od pondělí do pátku před soutěžním víkendem.

Které živočichy sledujeme v jarním kole

Jednotlivé druhy jsou vybrány tak, aby co nejvíce reprezentovaly základní prostředí pestré přírodní zahrady. Jinak řečeno, šance, že je na své zahradě v dané době uvidíte všechny, je nepatrná.

<i>Denní motýli (alespoň 3 druhy)</i>	<i>Čmelák</i>
<i>Žába</i>	<i>Ještěrka nebo had</i>
<i>Kos černý</i>	<i>Vrabec (alespoň 1 druh)</i>
<i>Rehek (alespoň 1 druh)</i>	<i>Vlaštovka nebo jiříčka</i>
<i>Sýkora (alespoň 1 druh)</i>	<i>Hrdlička zahradní</i>
<i>Ježek (alespoň 1 druh)</i>	<i>Myš</i>

Které živočichy sledujeme v zimním kole

Zimní, ptačí kolo je úzce spojené s vánočními svátky a má proto být kolem oddychovým. Lze také říci, že narozdíl od jarního kola lze všechny předepsané druhy přilákat, aniž bychom museli významně upravovat prostředí, rostliny či zahradní postupy, které na zahradě běžně používáme.

<i>Kos černý</i>	<i>Vrabec (alespoň 1 druh)</i>
<i>Sýkora (alespoň 2 druhy)</i>	<i>Havran polní</i>
<i>Zvonek zelený</i>	<i>Strakapoud (alespoň 1 druh)</i>
<i>Červenka obecná</i>	<i>Stehlík obecný</i>
<i>Špaček obecný</i>	<i>Brhlík lesní</i>

Neomítnuté, suché, kamenné zdivky jsou ideálním úkrytem pro hmyz, plazy, obojživelníky i drobné savce a ptáky.

Dostatek vody a minimum chemických prostředků jsou dvě základní podmínky pro život obojživelníků nejen na zahradách.

Dobrá rada

Při jarním i vánočním pozorování je dobré si všimnout i ostatních živočichů a uvést je do mapovací karty. I taková pozorování mohou zahradě přinést cenné body.

Jak se do soutěže přihlásit

Budeme rádi, když se soutěže zúčastníte se svojí zahradou. Kdykoliv během roku tak můžete učinit vyplněním přihlášky či rovnou mapovací karty. Obojí naleznete na internetu na www.zivazahrada.cz. Nebo volejte Český svaz ochránců přírody (tel. 222 516 115) a my vám veškeré pokyny zašleme poštou.

Údaje z pěti let soutěže Živá zahrada ukazují, že se plazi v posledních letech vyskytují na přibližně na třech čtvrtinách všech soutěžících zahrad:

Rok	Počet zahrad soutěžících v daném roce	Počet zahrad s hadem	Počet zahrad s ještěrkou či slepýšem	% výskytu plaza na zahradě
2004	274	22	109	48
2005	234	31	152	78
2006	226	30	117	65
2007	239	39	140	75
2008	234	41	133	74

O autorovi

Ing. Jiří Haleš (* 1936) celý svůj život zasvětil ochraně přírody, zejména ochraně plazů. Je dlouholetým předsedou základní organizace Českého svazu ochránců přírody Ochrana herpetofauny. V současnosti se věnuje především ochraně užovky stromové na její jediné české lokalitě v Poohří, ale velmi významné jsou rovněž jeho ochrannářské aktivity na Slovensku, Balkáně a v Severní Africe.

